

УДК УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.26>

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК КАТОГОРІЯ НАУКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Деяк І.М.,
*здобувач юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Деяк І.М. Конституціоналізація як категорія науки конституційного права

Вказується, конституціоналізація є однією з ключових категорій сучасної науки конституційного права, що відображає процес проникнення конституційних норм і принципів у різні галузі права та сфери суспільного життя. В умовах розбудови демократичної правової держави та утвердження верховенства права, дослідження цього феномену набуває особливої актуальності. Конституціоналізація виступає не лише як теоретична концепція, але й як практичний інструмент забезпечення єдності та узгодженості правової системи, гарантування конституційних прав і свобод людини та громадянина

У статті досліджується конституціоналізація як важлива категорія науки конституційного права. Автор розглядає різні підходи до розуміння цього поняття, його історичний розвиток та сучасні інтерпретації. Аналізуються погляди вітчизняних та зарубіжних вчених на сутність, ознаки та форми прояву конституціоналізації. Особлива увага приділяється співвідношенню понять «конституційний лад», «конституціоналізм» та «конституціоналізація». Автор підкреслює, що конституціоналізація є динамічним процесом, який відображає практичний аспект конституціоналізму та має глобальний характер. У статті розглядаються різні аспекти конституціоналізації, включаючи її вплив на правову систему, розширення сфери конституційного регулювання та підпорядкування діяльності органів влади конституційним принципам. Автор аналізує роль конституціоналізації у забезпеченні єдності правової системи та гарантуванні конституційних прав і свобод. Окрема увага приділяється процесу конституціоналізації в контексті розвитку демократичної правової держави та утвердження верховенства права. На основі аналізу наукових джерел автор формулює власне визначення конституціоналізації як багатогранного процесу, що включає формальне закріплення прав у конституції, підпорядкування діяльності органів влади конституційним принципам, розширення конституційного регулювання різних сфер суспільного життя та вплив конституційних норм на розвиток правової системи. У висновках підкреслюється важливість подальшого дослідження конституціоналізації для вдосконалення конституційно-правового регулювання та забезпечення ефективної дії конституційних норм у сучасному суспільстві.

Ключові слова: конституціоналізація, конституціоналізм, конституційне право, правова система, верховенство права.

Deiak I.M. Constitutionalization as a category of constitutional law science.

It is indicated that constitutionalization is one of the key categories of modern science of constitutional law, which reflects the process of penetration of constitutional norms and principles into various fields of law and spheres of public life. In the conditions of the development of a democratic legal state and the establishment of the rule of law, the study of this phenomenon becomes especially relevant. Constitutionalization acts not only as a theoretical concept, but also as a practical tool for ensuring the unity and coherence of the legal system, guaranteeing the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen

The article examines constitutionalization as a crucial category in constitutional law. The author explores various approaches to understanding this concept, its historical development, and contemporary interpretations. The views of domestic and foreign scholars on the essence, characteristics, and manifestations of constitutionalization are analyzed. Special attention is paid to the relationship

between the concepts of «constitutional order,» «constitutionalism,» and «constitutionalization.» The author emphasizes that constitutionalization is a dynamic process that reflects the practical aspect of constitutionalism and has a global character. The article discusses various aspects of constitutionalization, including its impact on the legal system, the expansion of constitutional regulation, and the subordination of government activities to constitutional principles. The author analyzes the role of constitutionalization in ensuring the unity of the legal system and guaranteeing constitutional rights and freedoms. Particular attention is given to the process of constitutionalization in the context of developing a democratic state governed by the rule of law. Based on the analysis of scientific sources, the author formulates his own definition of constitutionalization as a multifaceted process that includes the formal enshrinement of rights in the constitution, the subordination of government activities to constitutional principles, the expansion of constitutional regulation in various spheres of public life, and the influence of constitutional norms on the development of the legal system. The conclusions emphasize the importance of further research on constitutionalization for improving constitutional and legal regulation and ensuring the effective implementation of constitutional norms in modern society.

Key words: constitutionalization, constitutionalism, constitutional law, legal system, rule of law.

Постановка питання. Конституціоналізація є однією з ключових категорій сучасної науки конституційного права, що відображає процес проникнення конституційних норм і принципів у різні галузі права та сфери суспільного життя. В умовах розбудови демократичної правової держави та утвердження верховенства права, дослідження цього феномену набуває особливої актуальності. Конституціоналізація виступає не лише як теоретична концепція, але й як практичний інструмент забезпечення єдності та узгодженості правової системи, гарантування конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Вивчення конституціоналізації як категорії науки конституційного права дозволяє глибше зрозуміти механізми впливу Основного Закону на всі сфери правового регулювання, процеси державотворення та розвитку громадянського суспільства. Це дослідження є важливим для визначення напрямків удосконалення конституційно-правового регулювання, підвищення ефективності конституційного контролю та забезпечення реальної дії конституційних норм у повсякденному житті суспільства.

Мета дослідження та аналіз джерельної бази. Метою цього дослідження є комплексний аналіз конституціоналізації як категорії науки конституційного права, визначення її сутності, ознак та форм прояву в сучасних умовах розвитку українського конституціоналізму. Джерельну базу дослідження складають праці вітчизняних та зарубіжних вчених-конституціоналістів, зокрема роботи Д. Белова, М. Савчина, А. Крусян, О. Бориславської, В. Шаповала, а також зарубіжних дослідників, таких як Л. Фаворо, А. Шайо, М. Розенфельд. Важливим джерелом є також рішення Конституційного Суду України, які відображають практичні аспекти конституціоналізації різних галузей права. Аналіз цих джерел дозволяє сформувати цілісне уявлення про теоретичні засади та практичні прояви конституціоналізації в сучасному правовому дискурсі.

Виклад матеріалу дослідження. Сучасну конституцію, відзначає Д. Грім справедливо вважають одним із великих досягнень цивілізації нашого часу. Двісті років після появи на периферії Західного світу вона стала загальноприйнятою схемою встановлення та легітимації політичного правління. Практично всі держави світу зараз мають конституції. Але від початку конституція була досягненням, яке перебувало під загрозою зникнення. Переважна більшість конституцій, прийнятих з великою надією на краще майбутнє, рано чи пізно зазнають невдачі. Більшість країн мають більше однієї конституції. Сполучені Штати є рідкісним винятком. Їхня конституція, якій передувала низка конституцій колишніх колоній, була не тільки першою, але й найстарішою, що досі діє. В той же час, сучасна конституція опинилася під загрозою через обставини, які значно змінилися. Об'єктом конституціоналізації була публічна влада, а публічна влада донедавна була тотожною державній владі. Державу, у свою чергу, можна було чітко відмежувати від громадянського суспільства. Сьогодні, вказує вчений, ми стикаємося з ерозією цих передумов сучасного конституціоналізму. Внутрішньо межа між приватним та публічним розмивається. Приватні актори діляться публічною владою, не підкоряючись вимогам конституції. Зовні тотожність публічної влади і державної влади ліквідована. Зараз існують установи, які здійснюють публічну владу навіть на міжнародному рівні з прямою дією в державах. Питання, чи можна їх конституціоналізувати, залишається відкритим [1, р. 49].

У країнах і наднаціональних утвореннях по всьому світу конституційна реформа передала безпрецедентну кількість повноважень від представницьких установ до судових органів. Поширена думка, що конституціоналізація прав і встановлення судового контролю мають прогресивне походження та значні наслідки перерозподілу державної влади. В той же час, Р. Гіршль відзначає з цього приводу, що тенденція до конституціоналізації навряд чи зумовлена справжньою прихильністю політиків до демократії, соціальної справедливості або універсальних прав. Швидше, її найкраще розуміти як продукт стратегічної взаємодії між політичними елітами, впливовими економічними зацікавленими сторонами та керівниками судових органів. Ця власне зацікавлена коаліція правових новаторів визначає час, обсяг і характер конституційних реформ. В той час як розширення судових повноважень через конституціоналізацію має обмежений вплив на просування прогресивних уявлень про розподільчу справедливість, воно має трансформаційний вплив на політичний дискурс. Глобальна тенденція до юристократії, стверджує Р. Гіршль, є частиною більш широкого процесу, у якому політичні та економічні еліти, заявляючи про підтримку демократії та сталого розвитку, намагаються ізолювати формування політики від мінливостей демократичної політики [2, р. 38].

Поняття «конституційний лад», «конституціоналізм» та «конституціоналізація» мають тісний зв'язок та подібний зміст, але не є ідентичними. Науковці часто розглядають «конституціоналізм» як комплексну категорію, що включає як ціннісні, так і практичні аспекти. Так, Д. Белов, аналізуючи фундаментальні цінності конституціоналізму, трактує сучасний конституціоналізм як суспільно-політичний рух, теорію, доктрину та практику [3, с. 45].

Можна припустити, що «конституціоналізація» є категорією, яка найбільше відповідає практичному аспекту конституціоналізму, відображаючи динамічну сторону його змісту. Г. Тойбнер стверджує, що конституціоналізм, будучи основою сучасних процесів правової глобалізації, проявляється, зокрема, через конституціоналізацію правових систем, національних галузей права та всього правопорядку на міжнародному (глобальному) рівні [4, р. 81].

Відзначимо, термін «конституціоналізація» набуває все більшої актуальності та попиту на сучасному етапі конституційного розвитку держави. Про це свідчить зростання частоти його використання в наукових працях, що може бути зумовлено пошуком нових підходів у дослідженнях та прагненням запропонувати альтернативу традиційному поняттю «конституційно-правове регулювання»¹.

Так, зокрема, категорія «конституціоналізм», відзначає Д. Белов, стає однією з найбільш часто вживаних у науці конституційного права понять, що використовуються у вигляді статусних та оціночних характеристик держави, способів організації державної влади як української, так і зарубіжної конституційної практики [3, с. 48].

На думку М. Савчина, ідея конституціоналізму заснована на конституційній традиції, суверенітету народу, поділу влади, правонаступності (континуїтету) та судового контролю за правовим змістом актів органів влади. Правонаступність означає збереження національних традицій конституціоналізму, їх примноження на основі мінливої конкретної історичної реальності, реальних конституційних правовідносин. Сутнісним змістом правонаступності служить критерій примноження «каталогу» основних прав і свобод, а також розширення процедурно-процесуальних можливостей їх захисту з метою забезпечення гідного життя індивіда. Етимологічно поняття конституціоналізму можна визначити як тривалість, тяглість у часі певних конституційних явищ і процесів, зокрема тривале сприйняття та відтворення окремих правових рішень, а також підпорядкування політичних рішень соціальним цінностям, які забезпечуються конституційним захистом [6, с. 17].

При цьому правонаступність (континуїтет), стверджує вчений, означає те, що національна правова система має свою історію і її історична спадщина примножується новими елементами із збереженням старих; розвиток конституційного права відповідно до «старого» права. Тому природні права людини необхідно закріплювати у конституції, оскільки йде мова про забезпечення правової визначеності статусу особи та обмеження можливості свавільного їх тлумачення. Суверенітет народу як структурний елемент конституціоналізму визначає джерела публічної влади,

¹ Так, серед вітчизняних вчених це праці зокрема Ю. Барабаша, О. Безрукової, Д. Белова, А. Крусян, Т. Подорожньої, М. Савчина, серед зарубіжних вчених це праці С. Світа (Stone Sweet), Д. Грімма (Grimm, D), М. Тушнета (Tushnet, M.), Р. Гіршля (Hirschl, R.), А. Петерса (Peters, A.) [5].

її легітимності, установчий характер конституції. Цей механізм забезпечує обмеження сваволі публічної влади, що є ідеологічною цінністю конституціоналізму. Змістом діяльності держави стає не лише забезпечення громадянських і політичних прав, а також соціальних прав та прав на розвиток (колективні права), що вимагає від конституційної юстиції динамічно тлумачити основні права. Основним юридичним механізмом обмеження владної сваволі є поділ влади та судовий контроль за актами публічної влади [6, с. 18].

В той же час, відзначимо, власне концепція «конституціоналізації» була запроваджена до наукового обігу зарубіжними дослідниками і походить від слова «конституція». Так, зокрема, згідно з північноамериканським тлумачним словником англійської мови, перше відоме використання терміну «конституціоналізація» датується ще 1831 роком і означало: забезпечення конституцією або організацію чогось відповідно до конституційних принципів [7].

Інтенсивне дослідження поняття «конституціоналізації» зарубіжними вченими розпочалося наприкінці ХХ - на початку ХХІ століття і триває донині. Цей термін набув особливої популярності в конституційно-правовому дискурсі, іноді навіть надмірно використовуючись¹.

Видатний Л. Фаворью був одним з перших, хто звернув увагу на явище «конституціоналізації» і у своїй праці він обґрунтував необхідність виділення нового етапу постконституційного розвитку країн колишнього СРСР, наголошуючи на важливості забезпечення суворої відповідності між конституцією та законодавством. Вчений, зокрема виділяв такі ключові аспекти:

- потреба пояснення конституціоналізації правового порядку;
- розуміння процесу конституціоналізації та його вплив на політичне життя;
- роль законодавчої влади та конституційної юстиції;
- взаємозв'язок між конституціоналізацією джерел права та вдосконаленням демократичних процедур;
- вплив конституціоналізації на різні галузі права та модернізацію правового порядку [8].

Поставлені вченим питання стимулювали подальші дослідження різних аспектів поняття «конституціоналізація», дискусії щодо його юридичної природи тривають як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі. На сьогодні цей термін не має однозначного тлумачення і характеризується різними конотаціями в працях вчених.

Так, зокрема, професор публічного права М. Лохлін виділяє два види конституціоналізації: міжнародну та внутрішньодержавну, пов'язуючи останню з ідеєю розширення конституційного регулювання прав людини. Він визначає конституціоналізацію як процес правотворчості на всіх рівнях публічної влади, що передбачає підпорядкування діяльності органів громадської влади конституційним структурам, процесам, принципам та цінностям [9, р. 49].

Науковиця Т. Подорожна, з цього приводу пише: «Кожна стаття, кожне положення Конституції України повинні втілюватись у живу практику повсякденної діяльності всіх державних органів, усіх посадових осіб, усіх громадян України. З огляду на це конституціоналізація – це державно-правове явище, що виникає суто з волі органів державної влади. Учасниками цього процесу є всі суб'єкти правотворчого, правозастосовного й правореалізаційного процесу. Саме на ці органи покладено обов'язок із розробки й прийняття Конституції України, конституційних законів та інших нормативно-правових актів і джерел права; вони здійснюють заходи щодо реалізації чинного законодавства, його тлумачення, охорони та захисту норм права. При цьому не варто віддавати перевагу одному з них» [10, с. 28].

Г. Браун висвітлює багатозначність терміну «конституціоналізація» в сучасному дискурсі. Він зауважує, що цей термін використовується в різноманітних контекстах, що призводить до необхідності його постійного уточнення авторами. Вчений підкреслює, що в науковій літературі часто зустрічається невизначеність щодо точного значення цього терміну та механізмів його практичної реалізації. Він ставить питання про те, що саме підлягає конституціоналізації та як цей процес відбувається на практиці. За спостереженнями автора, «конституціоналізація» найчастіше використовується для опису емпіричних явищ у міжнародному праві. Це включає розвиток глобальних правових режимів, зростання впливу міжнародних організацій та загальну еволюцію міжнародного права. В той же час Г. Браун зазначає, що при глибшому аналізі літератури виникають

¹ Варто зазначити, що в деяких наукових працях слово «конституціоналізація» з'являється лише в назві статті та зрідка в тексті. У таких роботах зазвичай розглядаються окремі аспекти взаємозв'язку цього явища з конституцією, без глибокого аналізу самого поняття.

труднощі з чітким розумінням суті цього терміну. Він вказує на різноманітність його застосувань, які охоплюють як описові, так і нормативні аспекти, що ускладнює формування єдиного визначення та розуміння процесу конституціоналізації [11, с. 209].

За визначенням Ю. Шемшученка та Ю. Барабаша, конституціоналізація це, з одного боку, формально визначені послідовні етапи, а з другого – динамічний вплив на систему законодавства та суспільні відносини у цілому [12, с. 35]. Такий процес, на думку Т. Подорожньої, передбачає три етапи: а) розробку та ухвалення основоположного акта, що має назву «конституція»; б) втілення закріплених у ній положень в усі структури правової системи; в) забезпечення пріоритету конституційних положень над усіма іншими правовими явищами та суворе дотримання їх у повсякденній діяльності державними органами та громадянами [13, с. 88].

Аналізуючи термін «конституціоналізація» з емпіричної точки зору, вчений вважає, що він належить до інтерпретаційних концепцій юридичного процесу, охоплюючи його суб'єктивні та об'єктивні аспекти. При цьому, Г. Браун виділяє три ключові характеристики цього поняття. Перша і найпоширеніша інтерпретація пов'язана з описом формальних правових та політичних процесів, що формують глобальний правовий порядок. Об'єктивна ця характеристика цього порядку може виражатися через ієрархічну структуру. У цьому контексті «конституціоналізувати» означає створення формальних юридичних процесів, де права та обов'язки чітко кодифіковані, а судові процедури мають визначені авторитетні механізми. Другий аспект розглядає «конституціоналізацію» як процес підпорядкування організації правової юрисдикції встановленому конституційному ладу. Третя характеристика стосується неформальних та позаправових процесів формування норм. Ці норми можуть виникати внаслідок різноманітних правових та політичних взаємодій, які поступово набувають статусу більш авторитетного конституційного правового порядку. Таким чином, Г. Браун представляє «конституціоналізацію» як багатогранне поняття, що охоплює як формальні, так і неформальні аспекти правового та політичного розвитку [11, с. 210-211].

За твердженням Н. Пархоменко, процес конституціоналізації передбачає, що конституція встановлює нормативні рамки та юридичні засади ключових суспільних взаємин. Таким чином вона окреслює системні, структурні, функціональні та інші взаємозв'язки між різноманітними суспільними інститутами, що сприяє гармонійному розвитку всього соціуму. З одного боку, еволюція суспільних відносин, а з іншого - зміст і сутність галузевого законодавства мають узгоджуватися з цілями, цінностями та принципами, закріпленими в конституції. Це означає, що ці аспекти суспільного життя та правової системи безпосередньо залежать від конституційних норм і принципів, формуючись та розвиваючись у відповідності до них [14, с. 161].

Конституціоналізація, вірно відзначає, вже цитована нами науковиця Т. Подорожна, разом з відповідною діяльністю органів і посадових осіб публічної влади охоплює й конституційну практику – системну єдність суспільних відносин вищого порядку, що послідовно розвиваються та вимагають формально-юридичної визначеності й адекватного рівня нормативізації їх об'єктивної природи. У цьому сенсі конституціоналізація виявляється як процес перманентного й послідовного об'єктивування в конституційній практиці ціннісно-нормативних правоустановок, конституційно-правових ідей та ідеалів конкретного суспільства на конкретному етапі розвитку його політико-правової культури [10, с. 29].

Слід також відзначити, досліджуючи історичний аспект конституційного закріплення особистих прав, деякі науковці виявляють відмінності між процесами в англійській правовій системі XVII-XVIII століть та американській системі XVIII століття. При цьому, перший процес вони називають «фундаменталізацією» прав особистості, а другий - «конституціоналізацією» індивідуальних прав.

Так, зокрема, австрійський професор історії Дж. Стурж у своїй праці «Розвиток конституційного верховенства та конституціоналізація прав особистості» пропонує визначення конституціоналізації. За його трактуванням, це процес, що розпочався наприкінці XVIII століття і характеризується трьома основними аспектами:

1. Внесення прав особистості до конституційних документів.
2. Розмежування конституційної та законодавчої влади.
3. Встановлення ієрархії, де звичайне законодавство підпорядковується конституції як вищому правовому акту [15].

Такий підхід, на наш погляд, підкреслює важливість формального закріплення прав у конституції та створення правової структури, яка забезпечує їх пріоритет над звичайними законами.

Висновки. Отже, на наш погляд, конституціоналізація – це багатогранний процес, який відображає динамічну сторону конституціоналізму та має глобальний характер. Цей процес включає в себе формальне закріплення прав у конституції, підпорядкування діяльності органів влади конституційним принципам (закріплення положень у тексті конституції, надання їм конституційної сили), розширення конституційного регулювання різних сфер суспільного життя, а також вплив конституційних норм на розвиток правової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Grimm, D. (2016). *Constitutionalism: Past, Present, and Future*. Oxford University Press. 401 p.
2. Hirschl, R. (2004). *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*. Harvard University Press. 296 p.
3. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. В. Березний: РК «Євростандарт», 2011. 400 с.
4. Teubner, G. (2012). «Constitutional Fragments: Societal Constitutionalism and Globalization». Oxford University Press. 331 p.
5. Савчин М.В. Конституціоналізація міжнародного правопорядку: теоретичні проблеми. *Право України*. 2015. № 10. С. 178–185. Подорожна Т.С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України. (монографія). Львів: ПАІС, 2014. 308 с. Барабаш Ю.Г. Конституціоналізація політичного процесу: виклик чи об'єктивна реальність? *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 104–112. Безрукова О.А. Конституціоналізація як тенденція розвитку системи права України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 7. С. 27–34. Крусян А.Р. Конституціоналізація правового порядку: сутність та зміст. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 98–109. Stone Sweet, A. «The Constitutionalization of the EU» / Oxford University Press, 2012. Grimm, D. «The Achievement of Constitutionalism and its Prospects in a Changed World». *The Twilight of Constitutionalism?* Oxford University Press, 2010. Tushnet, M. «The Inevitable Globalization of Constitutional Law». *Harvard Law Review*. 2009. Vol. 49. P. 985–1006. Hirschl, R. «The Political Origins of the New Constitutionalism». *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2004. Vol. 11, No. 1. P. 71–108. Peters, A. «The Merits of Global Constitutionalism». *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2009. Vol. 16, No. 2. P. 397–411.
6. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія. Ужгород: Поліграф-центр «Ліра», 2009. 372 с.
7. Merriam-Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/constitutionalize>.
8. Favoreu, L. (1990). «La constitutionnalisation du droit». In: *Mélanges en l'honneur de Roland Drago*. Paris: Economica. 341 p.
9. Loughlin M. What is constitutionalisation? / The twilight of constitutionalism? / Ed. Petra Dobner and Martin Loughlin. Oxford: Oxford univ. press, 2010. P. 48–73.
10. Подорожна Т.С. Конституціоналізація правової системи в контексті діяльності Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 28–33.
11. Brown G. The constitutionalization of what? *Global Constitutionalism*. 2012. Vol. 1, № 2. P. 201–228.
12. Шемшученко Ю., Барабаш Ю. Теорія і практика конституціоналізації національних систем права та законодавства: український досвід. Аналітична доповідь. К., 2013. 41 с.
13. Подорожна Т.С. Конституціоналізація системи законодавства України: основні вимоги до принципу конституційності та забезпечення правового порядку. *Вісник БДУ*. Серія Право. 2015. № 1. С. 86–89.
14. Пархоменко Н.М. Конституційність та конституціоналізація законодавства України: теоретичні аспекти. *Вісник БДУ*. Випуск 31. 2012. № 1. С. 160–165.
15. Stourzh G. The Development of Constitutional Precedence and the Constitutionalization of Individual Rights. *Reconsidering Constitutional Formation II Decisive Constitutional Normativity*. *Studies in the History of Law and Justice*, vol. 12. 2018. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-73037-0_2.
16. Белов Д.М. Конституційна реформа як наслідок формування нової парадигми конституціоналізму. *Віче*. 2012. № 18. С. 17–20.